

ŞOR KAHRAMANLIK DESTANLARINDA KADIN TİPİ

Nadejda CHİRLİ*

ÖZET

Güneybatı Sibirya'da yaşaya küçük bir Türk topluluğu olan Şorlar, zengin bir folklorla sahiplerdir. Türk destanlarında olduğu gibi Şor kahramanlık destanlarında da kadınlar önemli bir yer tutmaktadır. Şor destanlarında kadınlar hem başkahraman hem de yardımcı kahramanın olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada, bugün hâlâ Şorlar arasında yaşayan kahramanlık destanları ele alınacaktır. Söz konusu destanlarda geçen kadın tipi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şor, Şor destanları, kadın, kahraman.

THE TYPE OF WOMAN IN THE HEROIC LEGANDS OF SHORS

ABSTRACT

Shors who live in Southwest Sibiria are Turks with a rich folklor. Woman has an important place in Shor's legends in all Turkish legends. They are seen both as hero and as co-hero. This paper will concentrate on heroic legends still alive among Shors. The type of woman living in the society of Shors as mentioned above will be studied.

Key Words: Shors, Shors legends, woman, hero

Giriş

Şorlar¹, Güneybatı Sibirya'da yaşayan küçük bir Türk topluluğudur. Günümüzde Şorlar Kemerova ilinin güneyinde, Tom

---

* Yard. Doç. Dr., Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, nchirli@gmail.com

¹ 1989 yılındaki nüfus sayımına göre, 16.585 kişi olan Şorlar Sibirya'nın güneybatısında yaşayan küçük bir Türk topluluğudur. Şorların büyük bir kısmı Kemerova bölgesinde yaşamaktadırlar. 1940'lı yıllardan itibaren Hakas Otonom bölgesi içine dahil edildiler ve bugün Hakasların içinde yaşamaktadırlar. XIX. Yüzyıla kadar Kondom veya Mrass Tatarları, Demirci (Kuznetsk) Tatarları diye

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/7 Fall 2008

nehirinin üst kısımlarında, Kondom ve Mrass ırmaklarının kıyılarında yaşamlarını sürdürmektedirler. Bu küçük Türk topluluğu geçmişte kendi kültürüne ait zengin bir folklor yaratmış ve bu folklorun en zengin ifade şekillerinden biri, hâlâ halk arasında yaşayan kahramanlık destanlarıdır.

Şor folkloruyla ilgili ilk derlemeleri, misyonerler yapmıştır. 1828 yılında kurulan ve 1830 yılından itibaren faaliyetlerine başlayan “Altayskaya Missiya”² kısa süre içinde Şorların yoğunlukla yaşadığı Minusin bölgesinde faaliyete başlamıştır.³

Şor destanlarına olan ilgi 19. yüzyılın ortalarında oluşur ve derli toplu ilk bilgileri Radloff’un *Proben* adlı eserlerinde bulunur. Şor destanlarından sekizini (Karattı Pergen, Kaan Pergen, Altın Ergek, Ay Mökö, Oglak, Aran Tayçı, Altın Tayçı, Kara Kan) yazıya aktaran ilk araştırmacı V.V. Radloff’tur. 1861 yılında Radloff, Tom nehrinin üst kısımlarında bulunan Şor köylerinden geçerek Miski köyüne kadar gitmiş, oradan Mrass nehrinin kıyılarından gezisine devam etmiştir. Bu gezi sırasında Şorcayı incelemiş ve Şor ozanlarının ağzından kahramanlık destanlarını derlemiştir. (Radloff 1866, 310)

Şor destanlarıyla ilgili araştırma ve çalışmalar yapanlar arasında Radloff’un dışında Verbitskiy, N. F. Katanov, S. E. Malov, S. D. Maynagaşeva, N. P. Direnkova, S. S. Torbokov, A. İ. Çudoyakov gibi araştırmacılar da bulunmaktadır.⁴ Bu araştırmacıların verdiği emeğin sonucu olarak 100’den fazla eser toplanmış ve ne yazık ki bu malzemenin içinden sadece 24 eser yayımlanmıştır.

1920-1930 yılları arasında etnografçı N.P. Direnkova 44 tane Şor destanını yazıya aktarır, bunlardan altısını 1940 yılında Rusça çevirisiyle birlikte yayımlar.⁵ Bu kitapta yer alan destanlar: *Kartıga*

---

adlandırılan bu Türk boyuna Şor adını ilk defa Radloff vermiştir. Türk kökenli bir halk oldukları kabul edilmekle birlikte Şorların Türk, Ugor, Samoyed ve Ked halklarının yüzyıllar süren karışımıyla ortaya çıktığı yolunda görüşler de ileri sürülmektedir (Ergun 2006, 13).

² Altay ve Sibirya Türklerini Hristiyanlaştırma amacıyla kurulmuş misyonerlik teşkilatıdır. Bu misyonerlik teşkilatı, bölge insanına yönelik dergi, dil ve din kitapları neşretmiştir. Aslen Şaman olan Şorlar Rus misyonerlerinin faaliyetleri sonucunda Hristiyanlığı kabul etmişlerse de hiçbir zaman tam Hristiyan olmamışlardır (Ergun 2006, 13).

³ Daha fazla bilgi için bk. Metin Ergun, *Şor Kahramanlık Destanları*, Akçağ yay., Ankara 2006, s.13

⁴ Daha fazla bilgi için bk. Metin Ergun, *Şor Kahramanlık Destanları*, Akçağ yay., Ankara 2006, s.15-22; A.İ. Çudoyakov (çev. Caşteğin Turgunbayer), *Şor Destan İncelemeleri*, TDK yay., Ankara 2007, s. 17-21

⁵ N.P. Direnkova, *Şorskiy Folklor*, Moskova-Leningrad 1940

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/7 Fall 2008

Pergen, Kan Kes, Ölen Tayçı, Kan Argo Peçelig Kan Mergen, Ak Ölen me Kır Ölen ve Ak Kan'dır (Ergun 2006, 18).

I. Şor destanlarıyla ilgili kullanılan terimler

Şorlar destan karşılığında esas olarak *kay*⁶ “gırtlaktan söylenen şarkı; gırtlak şarkısı” terimini kullanırlar (Kurpeşko Tannagaşeva-Akalın 1995, 44; Gürsoy Naskali-Duranlı 1999, 101). Ayrıca, *nartpak* “masal, hikâye” (Arıkoğlu 2005, 309), *mbak* “masal, hikâye, bilmece; destan” (Kurpeşko Tannagaşeva-Akalın 1995, 66; Arıkoğlu 2005, 311) ve *şorcek* “masal” terimlerinin (Verbitskiy 1884, 213) destan karşılığında kullanılması söz konusudur. Aslında bu terimler uzun soluklu halk anlatmalarını adlandırmakta kullanılan genel terimlerdir. Kay, güney Sibiryalı halkları arasında günümüzde de varlığını sürdüren bir sanat türüdür. Destanı, masal veya efsane gibi türlerden ayırt etmek için Şor destancılık geleneğinde *kay şörcek* teriminin de kullanıldığına rastlanmaktadır. Destanlarla ilgili bu terim karışıklığı Sibiryalı'da yaşayan Türk boylarının geleneklerinde görülmektedir. Araştırmacılar aynı metni bazen masal bazen de destan adı altında toplamaktadırlar.⁷ Destan metinlerini anlatanlara *kayçı* denir. Destanlar komıs/ komus/ kopus adı verilen müzik aleti eşliğinde söylenir. Bilindiği gibi kopuz hemen hemen bütün Türk dünyasının ortak müzik aletidir. Şor Türklerinde destanlar kopuzsuz söylenmez.

II. Şor kahramanlık destanlarında kız ve kadın

Şor kahramanlık destanlarında yer alan motifleri, mitolojik motifler (yaratılış, yaratıcı, şeytan, yer altı ruhları, ağaç ve dağ kültleri vs.), büyü-sihir (büyü ve sihirle dirilme, sihirli nesnelere güçlenme, uyutma, şekil değiştirme, sihirli silahlar vs.) ve sosyal hayatla ilgili

⁶ Destan söylenirken çıkarılan sese ve destan söyleme biçimine verilen addır. Göğüsten veya gırtlaktan çıkarılan boğuk ve makamlı bir sestir. Göğüsten çıkarılana göğüs kayı, gırtlaktan çıkarılana gırtlak kayı denir. Kay terimi Şorların dışında Altay ve Hakaslarda da görülür. Daha fazla bilgi için bk. A.İ. Çudoyakov (Çev. Çaşteğin Turgunbayer), *Şor Destanı İncelemeleri*, TDK yay., Ankara 2007, s. 21-36

⁷ Tuva Türklerinde hem masal hem de destan için *tool* terimi, Hakas Türklerinde *nmah*, Altay Türklerinde *çörcek* terimi kullanılmaktadır. Daha geniş bilgi için bk. M.Ergun-M.Aça, *Tuva Kahramanlık Destanları I*, Akçağ Yay., Ankara 2004, s.25-28

(ad verme, doğum, kahramanların mücadeleleri, kahramanların atları, avlanma, evlilik ve toy, hile ve tuzak, ihanet ve ihanetin cezası, baba oğul çatışması gibi) motifler olmak üzere üç grupta toplayabiliriz.

Bu çalışmada on beş Şor kahramanlık destanı incelendi. Bunlar: *Kan Pergen*, *Kara Kan*, *Oğlak*, *Altın Tayçı*, *Karattı Pergen*, *Ay Mögö*, *Altın Ergek*, *Ak Kan*, *Ak Öleñ-me Kır Öleñ*, *Altın Sırık*, *Aran Tayçı*, *Kân Arğo Peçelig Kan Mergen*, *Kân Kes*, *Kartıga Pergen* ve *Öleñ Tayçı*'dir. Söz konusu destanlarda geçen kadın motifi bütün özellikleriyle ele alınarak üzerinde durulacaktır. Destan metinleri tercümeleleriyle birlikte M.Ergun'un *Şor Kahramanlık Destanları* adlı çalışmasından alındı. Bundan dolayı imlâda herhangi bir değişiklik yapılmadı, metinlerden alınan örnekler aynı imlâyla verildi.

Toplumun bir ferdi olan kadın ve kızlar, erkeklerden farklı olarak her zaman kendilerine has yaratılış özellikleriyle ilgi odağı olagelmışlerdir. Her devir ve toplumda bazen yüceltilen bazen alçaltılan ve ezilen kesim olarak ön plânda yerlerini almışlardır. Toplumun bu önemli ve vazgeçilmez varlığı, her zaman edebiyatların da temel konularından birini teşkil etmiştir. Şiirlerde, roman ve hikâyelerde, dramalarda, destanlarda ve diğer folklorik ürünlerde kadın, çeşitli yönleri ve sorunlarıyla ele alınmıştır.

İncelediğimiz destanlardan yola çıkarak kadını beş grupta değerlendirebiliriz. Bunlar: Kadın kahramanlar (dış özellikleri, olağanüstü özellikler), kızların evlenmesi, kadınların eş ve ana özellikleri, sadakat ve ihaneti ve kılık değiştirmesidir.

1. Kadın kahramanlar (dış özellikleri, olağanüstü özellikler)

Bütün Türk destanlarında kadın önemli bir yer tutmaktadır. Eski Türk toplumlarında aile en önemli sosyal birlik olduğundan, ailenin temelini teşkil eden kadındır. Türk destanlarında kadın ilahi bir varlık konumuna gelmiştir.

İncelediğimiz Şor kahramanlık destanlarında da kadınlar önemli bir yere sahiptir. Kadınlar hem başkahraman hem de yardımcı kahraman olarak karşımıza çıkarlar. Örneğin, *Ölen Tayçı* ve *Kara Kağan* destanlarında başkahraman kadındır. Bu kadın kahramanlar güzelliğini aydan, güneşten alır, belikleri önlerine, sırtlarına yayılır.

Şor kahramanlık destanlarda mitolojik unsurlara bolca rastlanır. Erkeklerde olduğu gibi kadın başkahramanlarının da doğaüstü güçleri vardır. Daha doğarken bu güçleri beraberlerinde getirirler. Sıra dışı bir kahramanlık gösterdiklerinde bir yakınları veya

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/7 Fall 2008

aile büyüğü tarafından onlara ad verilir. Altlarındaki atlarının adı da mutlaka geçer. *Ak Kağan* destanında kadın kahramanın ve atının adını ihtiyar bir adam koyar.

Apşiy kıygırdı: “At polza at polzun! At polbaza, çel kalsın! Pürnap tugan kıziniñ peçeñniñ adın adarçan. Ak kan abalığ Altın Arığ eneliğ Altın Tana polzın! Altına münçeñ adı atşınığı ak sar’at polzın.

İhtiyar bağırdı: “At ise at olsun, at değilse yel kapsın! Önce doğan kişinin adını koyayım. Ak Kağan atalı, Altın Arığ analı Altın Tana olsun! Altına bindiğın atı, atlar iyisi ak kızıl at olsun!” demiş. (Ergun 2006, s. 156, Ak Kağan/6)

Asıl kahraman, atı olmadan kahraman olamaz. Kahraman yenilebilir, hatta öldürülebilir, fakat atla asla mağlup olmaz. Atlar ölen sahiplerini yeniden diriltmek için gereken çabayı gösterirler. Kahramanlık hikâyelerindeki atlar çember kanatlıdır, mesafeyi uçarak alırlar, dağların üzerinden, bulutların altından geçerler, Göklerde uçan kuşlarla yarışır, sahiplerine tehlikeyi önceden bildiriler hatta onları, düşebileceği zaafardan alıkoyarlar.

Destanlarda başkahramanların belirgin özellikleri vardır. Yiğit ve kötülerin korkulu rüyası, iyilerin dostu olurlar, ezilenlere devamlı yardım ederler. Düşmanları yendiklerinde mallarını fakirlere dağıtır köleleri serbest bırakırlar. Kendilerinin büyük yurtları vardır. Bu yüzden düşmanlarını yendiklerinde, alplardan birini onun yerine bey ederler. Kendileri de yurtlarına dönerler.

Kahramanlar yiğitliklerine güvendiklerinden çoğu zaman hesapsızca hareket ederler. Bu onları çeşitli zaafalara düşürür. Bunun önüne geçmek için onların akıl hocaları vardır. Akıl hocaları ya bir aile büyüğü ya eşi ya da kız kardeşleridir. Akıl hocaları geleceği onlara söyler.

Altın kök öreken ayttı: “Ulug çayaçı altınğa mingen kan çerğen adıñ kamçı şapturbaska çayalğan. Kaydı-dâ mañzırazañ kamçı şappayziñ! Kamçı şappas kan çerğen atka kamçı şapkanda ulug şay polçeñ, ulug urçuk polçeñ!” tegen.

Altın Köök koca karı söyledi: “Ulu yaratıcı altına bindiği kan al atını, kamçılanmaz yaratmış. Ne kadar acelen olsa da kamçılama! Kamçılanmaz kan al ata kamçı vurulanda, büyük felaket olur! Büyük bela olur!” demiş. (Ergun 2006, 386, Kağan Kes/ 3)

Şor kahramanlık destanlarında ister erkek isterse kadın kahramanlar olsun karşı karşıya gelmeleri, kavgaları ve güreşleri

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

hemen hemen benzer şekilde anlatılmaktadır. Kahramanlar, genelde orta alemin erkek bahadırlarıyla karşı karşıya gelirlerken, zaman zaman olağanüstü varlıklarla da karşı karşıya geldikleri görülmektedir. Örneğin, *Kara Kan* adlı destanın başkahramanı Altın Arık adlı kız, olağanüstü özelliklere sahip olan Çılan Han'ın ağzından içeriye çok sayıda hayvan ve insanın girdiğini ve orada canlı olarak durduğunu görür. Altın Arık Çılan Han'ın ağzından içine girer ve kılıcıyla kalbinden vurarak öldürür. İçinde bulunan canlı insan ve hayvanlar dışarı çıkarlar.

Şor destanlarında kadın kahramanlar sihir-büyü yapma özelliğine de sahiptirler. Örneğin, *Öleğ Tayçı*'da Kögey Kök, kocası Öleğ Tayçı, sözünü dinlemeyip, otağdan dışarı çıkmayıp ulu toya gidip de ulu bahis vermeye yanaşmayınca onu efsunlar ve otuz gün boyunca uyumasını sağlar (Ergun 2006, 477, *Öleğ Tayçı*/ 4).

Bazı destanlarda kahramanların başlarına neler geleceği, ölümlerinin ne zaman gerçekleşeceği, yurtlarının ne zaman ve kimler tarafından yağmalanacağı kendilerine önceden çeşitli kişiler tarafından bildirilir. Bu kişiler çoğu zaman kadınlardır. *Kan Pergen* destanında, Kan Pergen'in karısı, kendisini kız kardeşinin evine gitmemesi ve orada içki içmemesi için uyarır. Yine aynı destanda bir kadın Kan Pergen'in ölmeyeceğini, fakat Kan Alp'in öleceğini, ruhunun kürek kemikleri arasından çıkıp gideceğini söyler. Kan Alp gerçekten de kadının dediği şekilde ölür, fakat gökten inen bir kız tarafından yeniden diriltir. *Karattı Pergen* destanında Altın Kan'ın öleceğini yaşlı karısı önceden kendisine bildirir ve şöyle der:

“Karıp pardıñ, apşıyak poldıñ, “Ottus tegri tözüñüñ ol canda, “Kuskun Alıp nancıñ “Kelip seni öltürüp, “Şalıñ kürüp parar.”	“Yaşlandın, ihtiyarladın. Otuz göğün o yüzünden Kuskun Alp dostun, Gelip seni öldürüp, Dirliğini alıp götüreceğ.” (Ergun 2006, 439,
---	--

Karattı Pergen/8)

Bunun üzerine atına binip gider, yolda arkadaşı olan Kuskun Alp ile karşılaşır. Kılıçla vuruşurlar, yedi gün süren dövüşten sonra Altın Kan ölür.

Altın Sarık destanında yine yaşlı bir kadın görüyoruz. Yaşlı kadın Altın Arık yurtlarına düşmanın geleceğini önceden bilir ve kocası Altın Kan'a bildirir. *Ak Öleğ-me Kır Öleğ*'de Ak Öleğ'in kız kardeşi Kır Öleğ ağabeyinin öleceğini önceden bildirir. Kız kardeşi, ona gökten bir demir okun yüreğine saplanacağını ve öldüreceğini

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

söyler. Ancak, ölen Ak Öleñ, atının bulup getirdiği şifalı, sihirli ot sayesinde yeniden dirilir.

Şor destanlarında diğer Türk destanlarında⁸ olduğu gibi kadınlar da erkekler gibi ata biner ve savaşır.

İncelediğimiz destanlarda kadınların dış görünüşüyle ilgili fazla bilgi yoktur. *Kağan Argo Ablalı Kağan Mergen* destanında büyük küçük Kağan Kara'nın kız kardeşinin güzelliği şöyle verilmektedir:

Kıs palazı şıgar künnüñ şınığok-çe sustapçe, tolar aydın tolazok şeni sustapçā.

Kız, doğan güneş gibi parlamakta, dolunay gibi ışıdamaktadır. (Ergun 2006, 356)

Oglan destanında Aymanis'in annesi yoktur ve ona yengesi bakıp yetiştirmektedir. Yengesinin sadece dul bir kadın olduğu belirtilir. *Öleñ Tayçı* destanında Kögey Köök kocası Öleñ Tayçı ile evlendiklerinden beri üç nesil geçmiş, ancak, o dışarı hiç çıkmamıştır. Bütün ikna çabalarına rağmen yine çıkmayınca karısı onun yerine geçmeye karar verir. Kocasının otuz kat zırhını, otuz kat çizmesini alıp giyer ve çıkar. Ondan sonra Kögey Kök'ün al (kadın) yüzü, eşi Öleñ Tayçı'nın (erkek) yüzüne dönüşür (Ergun 2006, 477, *Öleñ Tayçı/4-5*). *Karattı Pergen*'de Altın Kağan'ın karısının yaşlı olduğunu görüyoruz.

2. Kızların evlenmesi

Şor kahramanlık destanlarında geçen kadın kahramanların yedi veya dokuz beliği olması onların "kız" olmalarının bir göstergesidir. Bu kahramanlar evlendiklerinde belikleri çözülür ve iki belik örülür. Bir kadının iki beliğinin olması onun kocaya varmış olduğuna işarettir.

Altın Arıg öreken kıstı kırık katpaş tübüne akkırıp, çetti tabla sürünmezin koğa şabıt, ajıra tuluña ördü.

Altın Arıg koca karı, kızı (Altın Sabak) kırk oda dibine götürüp, yedi ayrı beliğini çözüp, iki ayrı belik ördü." (Ergun 2006, s. 164, *Ak Kağan/29*)

⁸ *Dede Korkut* destanında Dirse Hatun, oğlu avdan dönmeyince ata binip onu aramaya çıkar. *Kuş Besleyen Altın Kuş*, *Ay Huucın* ve *Altın Çüs* adlı Hakas destanlarında da kadın kahramanlar ön planda bulunuyor.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

Şor destanlarında kahramanlar, düşmanlarını yendiklerinde onların kızlarını kendilerine eş olarak alırlar. Bu eşler alınırken bütün halk davet edilir. Günlerce sürecektir toy düzenlenir. Malın semizinden, içkinin sertinden hazırlanır. Yeme içme faslı bitince herkes kendi bölgesine, yurduna dağılır. Ancak, *Kağan Argo Ablalı Kağan Mergen* adlı destanda Kağan Mergen Büyük-Küçük Kağan Kara'nın kız kardeşini almaz. Çünkü, Kağan Mergen Büyük-Küçük Kağan Kara'yı öldürür ve öldürdükten sonra kız kardeşini görür. Kıza bakınca gönlüne girer, almak ister. Fakat, Büyük-Küçük Kağan Kara'yı öldürdüm, kızını alıp götürürsem, ben Kağan Mergen altı aymağa gülünç, yedi aymağa rezil olurum, bu kızını bana almak yaramaz diye düşündür. Kızı dostu olan Kara Kılış'a almak ister ve şöyle der:

Kan mergen ayttı: "Eze, kara kılış nançı, künnün çetse, ulug kiçig kân karanıñ tuñmazı kıstı al-par; künnün çetpeze, çerlig kiji çerinok kazlın." Karakılış ayttı: "sen abam oskaş kân mergen kaydığ-le kıstı āl-perzeñ, anı alarım!"

Kağan Mergen söyledi: "Hey, Kara Kılış dost, gönlüne hoş gelmişse büyük küçük Kağan Kara'nın kardeşini alıp götür, gönlüne hoş gelmemişse yerli kişi yerinde kalsın." Kara Kılış cevapladı: "Atam gibi Kağan Mergen, hangi kızını verirsen onu alırım!" (Ergun 2006, 356, *Kağan Argo Ablalı Kağan Mergen*/82).

Bazen savaşmamak için erkek kahramanlara kız verilir. Örneğin, *Oğlak* destanında Aymağıs babasını Çek Pergen'in öldürdüğünü öğrenir ve onu öldürmeye gider. Ancak, Çek Pergen babasının halkını ve malını isterse götürebileceğini ve dost olmak istediğini, kız kardeşinin olduğunu, birbirlerini öldürmemek için onu almasını söyler. Ancak, Aymağıs önce kabul etmez vuruşurlar, güreşirler, az çok tutuşurlar. Bu arada Çek Pergen'in kız kardeşi gelir ve "Siz durun! Ben Aymağısa varırım" der. Aymağıs kızını görünce arzular, vuruş durur, eve girerler yemek yerler, halk da toy yapar.

Bazı durumlarda ise kızlar kendilerini isteyen erkek kahramanlara varmak istemezler. Kendisini yenebilecek erkekle evlenmeyi tercih ederler. Önce erkek kahramanla savaşır ve yenildikleri durumda kendilerine varırlar. Mesela, *Oğlan* destanında Çek Pergen almak istediği Kağan Kıs'la kendine varmak istemediği için tutuşur. Kağan Kıs, Çek Pergen'e kendisini yenmesi durumunda varacağını söyler ve şöyle der:

Abakay ayttı:

Kadın söyledi:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

Çek Pergen sâ parbassım” tedir, demiş.	“Çek Pergen, sana varmam”
“Uruş körörgö! tedir,	“Vuruşalım” demiş.
“Sen meni passañ	“Sen beni yenersen,
“Men sâ parabın” tedir,	“Ben sana varırım” demiş.
“Men seni passañ	“Ben seni yenersen,
“Ödürobün” tedir.	“Öldürürüm.” demiş.
İgile şıktılar, uruştılar, Sabıştılar, adıştılar, İlgaş çadırlar, Ödürüş polban çār. Çetti çıldır pajında, Çek Pergen pastır çadır,	İkisi çıkıp vuruştular, Dövüştüler, atıştılar, Ağlaşırlar, Öldürüşemezler. Yedinci yılın başında , Çek Pergen yenilir.

Aymañıs gelir Çek Pergen’in yerine tutuşur. Yine yedi yıl sürer, yenemez. Aymañıs kenara çekilip Çek Pergen devam etti. Tutuşmaları üç yıl sürdü, üç yılın sonunda Çek Pergen dedi:

“Men küjüm köp polgan, Am abaydı adür polban çārim.” Pazok tudüşti. Abakay neñdirdi, aytti: “Küjüm as” tedir. “Men sâ param!” tedir.	“Benim gücüm çoktu. Şimdi bir kadını Öldüremiyorum.” Yine tutuştular, Kadın yenildi, dedi: “Gücüm az” demiş, “Sana varayım,” demiş.
--	---

(Ergun 2006, 471-472, Oğlan/ 219)

Aynı kızı iki veya ikiden fazla yiğit almak isterse o zaman aralarında dövüş düzenlenir. Yenen yiğit kızı alır götürür. Örneğin, *Aran Tayçı* destanında bunu açıkça görebiliyoruz. Kızıl atlı Sarı Altın ile Aran Tayçı yedi yiğidin kız kardeşini almak isterler. Kız, Oçı Karakçın yedi yiğit abisinin vermek istediği Sarı Altın’a değil de Aran Tayçı’ya varmak ister. Bu durumda iki yiğit vuruşur, yenen kızı alır.

Çetti alıptñ uluyü ayt çar: “Kök Kanmñ palazı Aran Tayçı Tayçı “Sar’ attıg Sar’ Altın İgi alıp tudüşsün! “Ölgönü çerge parzın!	Yedi yiğidin en büyü der: “Kök Kağan’ın oğlu, Aran Kızıl atlı Sarı Altın, “İki yiğit vuruşsun! Öleni yere girsın,
---	---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

“Kalğanı kız alzin!”	Kalamı kızı alsın.” demiş.
Nâktañ kire şabış çadırlar,	Baştan tutuştular.
Tuduş parıb-ıza-berdilar,	Tutuşup vuruştular.
Tag talal çar	Dağlar yıkılır.
Çetti konaktıñ pajında,	Yedi gün sonunda,
Kan tegrē şıgara tuttū,	Göge kaldırdı da
Çerge çetkence Sar’ Altınını	Yere düşmeden Sarı Altın’ı,
Çöetti çerge keze tepti.	Yedi yerinden parçaladı,
Çetti alıp emelep çer,	Yedi kahraman atılıp.
Aran Tayçıga emelep çer,	Aran Tayçı’ya çullanırlar.
Çetti kün tudüşdü.	Yedi gün dövüştü
Çetti alıppıla	Yedi yiğitle.
Çetti künnüñ pajında	Yedi gün sonunda,
Çettileziniñ pajını keze şaptı.	Yedisinin de başını kesti.
Oçı Karakçın abakayga pas keldi	Oçı Karakçın güzele geldi.
“Ezen Aran Taycı!” tedir.	“Selam Aran Taycı.” demiş.
“Po çerdiñ üstünde	“Bu dünyada
“Senneñ artık alıp çoğul,	Senden artık yiğit yoktur,
“Men sâ pararbin” tedir.	“Ben sana varacağım.” demiş.
Aran Çokur attıg Aran Taycı	Ay alaca atlı Aran Taycı,
Abakaydı al nan çar,	Güzeli alıp döner.

(Ergun 2006, 314, Aran Taycı/240)

Dokuz Yaratıcı kızlarını evlendirmek için göğün dokuzuncu katında yarış düzenler. *Altın Sarık* destanında Altın Çiltis’in oğlu Altın Şappa’ya eş olacak kadın, dokuz kat göğün üstünde bulunan Dokuz Yaratıcı’nın en küçük kızıdır. Dokuz Yaratıcı, kız için yarış düzenler. Bu yarışta atalar zamanından ok yetmez ve at yetişmez dokuz tüylü gök oku atacaklardır. Bu koca dünyada dokuz tüylü oku yakalayacak at daha doğup büyümemiştir. Dört köşeli oku kim yakalarsa kızı o alacaktır. Dokuz tüylü mavi oku kardeş atlar tutup getirirler ve Altın Şapa Dokuz Yaratıcı’nın en küçük kızı olan Altın Torkul’la evlenir.

Şor destanlarında orta âlem (yeryüzü) kahramanları, zaman zaman alt ve üst âlemin (göğün yedinci katı ve yer altı) kızlarıyla evlenmektedirler. *Altın Sarık* destanında Altın Çiltis’in oğlu Altın Şappa’yla evlenen, dokuz kat göğün üstünde bulunan Dokuz Yaratıcı’nın en küçük kızıdır. *Kan Pergen* destanında kız kardeşinin içki içirip sarhoş ettiği Kan Pergen, gökten ipek örtüyle inen bir kızın yardımıyla ölümden kurtulur.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

3. Kadınların eş ve ana özellikleri

Eski Türk destanlarında olduğu gibi Şor destanlarında da kahramanlar genellikle tek eşlidir. Evlenmeden önce üstün beceri ve yeteneğe dayalı zor işlerin başarılması koşulu, eski Türk kültüründe evlilik kurumuna verilen önemi göstermektedir. Diğer Türk destanlarında olduğu gibi Şor destanlarında da kadınların çocuksuzluk ve olağanüstü doğumları söz konusudur. İncelediğimiz destanlar arasında Tanrı tarafından Tanrı katından gönderilen kahramanlar da yer almaktadır. Örneğin, *Altın Sarık* destanında çocuksuzluk sorunu Üç Yaratıcı tarafından çözülmektedir.

Şor kahramanlık destanlarında geçen hanımların hepsinin ortak özelliği ise kağan kızı olmalarıdır. (Ak Kağan'ın kızı Altın Tana, Ak Kağan'ın kızı Altın Suçu, Kara Kağan'ın kızı Altın Arıg vd.). Destan üslubu içerisinde bu özellikleriyle dile getirilen kadınlar toplum içinde eşin vefalı yoldaşı ve annedir.

Kadının en büyük özelliği anne oluşudur. İncelediğimiz destanlarda kadınlar genellikle çok geç yaşlarda çocuk sahibi olurlar ya da hiç çocukları olmaz (*Öleñ Tayçı* destanında Öleñ Tayçı'nın çocuğu yoktur). Anneler çocukları için endişelenir, nasihat verir, gözyaşı döker, kötülüklerden korumaya çalışırlar. Örneğin, *Kartıga Pergen* destanında Altın Köök oğlu Kartıga Pergen'in onu terk edip gideceğini öğrenince acıya boğulup oğlunu bir daha görememe üzüntüsüyle kalır. İster eş ister anne olsunlar bu kadınlar birer kahramandır.

Kartıga Pergen, Altın kök enezine ayyıtı: “Ezen, ezen içemay, tedi. Men, kartıga pergen po çerğe tuğup, enemniñ südün işpedim, adamniñ ajın çibedim, Paza kelip, po altın örgē men kirbeyin! Paza kelip, po çurtka men paspajın! Poyumğa amır çer pēdreğ parayın. Ulug Kuday mā pér-pér çer perze, çadarım. Paza seni men körbessim, paza meni sen körbessin!” tedi.

Altın kök enezi ulug açığılığ pōlp, ilğap sıktap kaldı, çağış tūğan palazın körüp ilğadı. “Paza körçeñ-pedim!” tedi.

Kartıga Pergen Altın Köök anasına söyledi: “Selam ey anacığım!” dedi, “Ben Kartıga Pergen burada doğup anamın sütünü içmedim, atamın aşını yemedim. Tekrar dönüp bu otağa ben girmem. Tekrar gelip bu yurda basmam. Kendime rahat bir yer aramaya gideyim. Ulu Tanrı bana herhangi bir yer verse yaşarım. Bir daha sen beni görmezsin, bir daha ben seni görmem” dedi.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

Altın Köök anası ulu acıya boğulup, ağlayıp, hıçkırıp kaldı, biricik çocuğunu görüp ağladı. “Bir daha seni görür müyüm?” dedi (Ergun 2006, 461, Kartıga Pergen/ 33).

Türk destanlarında olduğu gibi Şor destanlarında da kadınlar genellikle kocaları avdayken hamile kalırlar. *Ak Kan* destanında, *Ak Kan* avdayken karısı *Altın Arığ* hamile kalır. Avdan dönüp otağa girdiğinde karısının bir oğlan bir de kız çocuğu dünyaya getirdiğini görür. *Altın Tayçı*'da yine avdan evine döndüğünde yaşlı karısının bir oğlan doğurduğunu görür. *Kartıga Pergen* destanında yine aynı şekilde kadının hamile kaldığını görüyoruz. Ancak, burada Türk destanlarında pek rastlanmayan bir durum söz konusudur. Kahramanlar avdayken doğan çocuklarını kendi çocukları olarak kabul edip sahiplenirler. Fakat bu destanda han, kendisi avdayken hamile kalan eşinden şüphelenir, çocuk doğduktan sonra kendisinden olmayabileceği şüphesiyle onu bir süre sahiplenmez. *Karattı Pergen*'de doğum yer alır, fakat burada herhangi bir olağanüstülük söz konusu değildir. *Altın Han*'ın karısı *Kuskun Alp* bir oğlan çocuğu doğurur. Çocuk *Ulug Piligci* tarafından yedi kat çukura gizlenir ve yedi kulaç boyunda bir kamışla beslenir. Doğum sırasında olağanüstülük sergilemeyen çocuk doğduktan sonra bulunup öldürülmek istenildiğinde çeşitli olağanüstülükler sergilemektedir.

Şor destanlarında kadınlar eşlerine oldukça sadıktır. Diğer Türk destanlarında da aynı durum söz konusudur. Örneğin, *Kırgızların Manas Destanı*'ndan da görüldüğü gibi kadın evin namusunun koruyucusudur, Kazaklarda kadına verilen değer bir atasözüyle şöyle anlatılmıştır: “Birinci zenginlik sağlık, ikinci zenginlik kadındır.” *Dede Korkut*'ta *Banu Çiçek Beyrek*'i tam on altı yıl bekler. Kadının eşe bağlılığını anlatan en önemli hikâye de *Deli Dumrul* hikâyesidir.

Kadınlar çoğu zaman kocalarını çeşitli tehlikelere karşı uyarmakta ve korumaktadırlar. Örneğin, *Kara Pergen* destanında *Kan Pergen*'in karısı, kocasını çeşitli tehlikelere karşı uyarır ve öldürülmesinin karşısına geçer. Yine bu destanda *Kan Pergen*'in kız kardeşi *Kan Argo*'nun kendisini sarhoş edip öldürmek istediğini bildiği için kocasına oraya gitmemesini söyler.

4. Kadınların ihaneti

Şor kahramanlık destanlarında kadınların ihaneti de söz konusudur. Yakınlarının ve akrabalarının ihanetine uğrayan kahramanlar, çektikleri büyük sıkıntılara rağmen ihanetin cezasını ağır bir şekilde vermektedirler. Cezalar genellikle ölümle sonuçlanmaktadır. İncelediğimiz on beş destandan sadece *Kan Pergen*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/7 Fall 2008

destanında bu motife rastlandı. Söz konusu destanda Kan Pergen kız kardeşinin ihanetine ve düşmanla iş birliğine maruz kalır. Kız kardeşi Kan Argo eşiyle birlikte bütün hayvanları ve halkı alıp başka bir yere gider, mallarını ve halkını geri alabilmek için Kan Alp ile birlikte ablasının peşine düşerler. Kız kardeşinin obasına vardıklarında Kan Argo ağabeyinin üzerine kılıç fırlatır. Kan Pergen karşısına çıkan kadının öğrettiği sözleri söyleyerek hayatta kalır. Kan Pergen, kendisine ihanet eden kız kardeşini öldürerek cezalandırır. Düşmanla işbirliği eden ve akrabalarına ihanet eden kadın motifi, sadece Şor destanlarında değil diğer Türk destanlarında da işlenmektedir (Ergun 2006, 146).

5. Kadınların kılık değiştirmesi

Kılık değiştirme Şor destanlarında da görülür. Kılık değiştiren kahramanlar başka bir canlının (bit) kimliğine bürünebileceği gibi, cansız bir nesne (yüzük, taş, dağa, yumurta) de olabilir. Şor kahramanlık destanlarında erkek kahramanlar evleneceği kızı altın yüzüğe veya yumurtaya dönüştürerek cebinde yurtlarına, ana-baba ocağına getirirler. *Altın Sarık* destanında Altın Şappa'nın ablasıyla evlenen ve obasına dönmek için yola koyulmak isteyen Altın Sarık, karısı Altın Torğu'yu altın yumurtaya dönüştürerek sağ cebine koyar ve yola koyulur. Obasına, anne babasının yanına döndükten sonra karısını tekrar eski haline çevirir. *Ak Kan* destanında Altın Sabak'la evlenen Altın Tayçı, karısı Altın Sabak'ı altın yüzüğe çevirip saklar. Altın Tayçı babasının yurduna varınca altın yüzüğü yere atar, kız yeniden kendisi olur. *Ak Kan* destanında Aba Kulak ak bitle kara bitin tutuşmakta olduğunu görür. Söz konusu bitler ulu küçük kendir belikli iki kızdır. Bu bit görünümündeki kızlar, Aba Kulak'ın kamçı darbesiyle normal hallerine dönüşürler. Yine söz konusu destanda, Aba Kulak, Ay Sabak'ı altın yüzüğe çevirip cebine atar.

Sonuç

Toplumun önemli ve vazgeçilmez varlığı olan kadın, edebiyatların da temel konusunu oluşturmaktadır. Şiirlerde, roman ve hikâyelerde, dramalarda, destanlarda ve diğer folklorik ürünlerde kadın, çeşitli yönleri ve sorunlarıyla ele alınmaktadır. İncelediğimiz Şor kahramanlık destanlarında kadın kahramanlar baştan sona kadar yer almaktadır. Söz konusu destanlarda kadın ideal eş ve anne, kız kardeş, yaşlı kadın olarak karşımıza çıkmaktadır. İşlenen kadınlar kocalarına oldukça sadık ve aynı zamanda kocasının en yakın destekçisidir. Kocasına birçok konuda yardımcı olur, tavsiyelerde

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

bulunur, öğüt verir ve çeşitli tehlikelere karşı uyarmaktadır. Kadının en önemli özelliği ise anne oluşudur. Ayrıca, kadınlar erkek gibi ok atar, kılıç kullanır, savaşır, at biner ve erkeklerle mücadele etmektedirler.

Bu çalışmamızda, Türk destancılık geleneği içinde önemli bir yere sahip olan Şor Türklerinin destancılık geleneğini ve destanlarındaki kadın tipini araştırmacıların ilgisine sunmaktır.

KAYNAKÇA

- ARIKOĞLU Ekrem, **Örneklî Hakasça-Türkçe Sözlük**, Akçağ Yay., Ankara 2005
Direnkova N.P., **Şorskiy Folklor**, Moskova-Leningrad 1940
- ERGİN Muharrem, **Dede Korkut Kitabı I (Giriş-Metin-Faksimile)**, TDK Yay., Ankara 1997
- ERGUN Metin, **Şor Kahramanlık Destanları**, Akçağ Yay., Ankara 2006
- ÇUDOYAKOV A.İ., **Şor Destanı İncelemeleri**, (çev. Caşteğin Turgunbayer), TDK Yay., Ankara 2007
- GÜRSOY-NASKALİ Emine-DURANLI Muvaffak, **Altayca-Türkçe Sözlük**, TDK Yay., Ankara 1999
- ERGUN Metin- Aça Mehmet, **Tıva Kahramanlık Destanları-1**, Akçağ Yay., Ankara 2004
- KUPREŞKO Tannagaşeva Nadejda-Akalın Ş. Halûk, **Şor Sözlüğü**, Türkoloji Araştırmaları, Çukurova Üniv. Basımevi, Adana 1995
- RADLOFF V.V., **Obraztsı Narodnoy Literaturı Tyurkskih Plemen Jivuşçih v Yujnoy Sibiri i Cungarskoy Stepi**, 1.C, Sanktpeterburg 1866
- VERBİTSKIY V.İ., **Slovar Altayskogo i Aladagskogo Nareçiy Tyurkskogo Yazıka**, Kazan 1884

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*